

ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบอง ในเอกสารภาษาเขมร เรื่อง “บาตภูบงสมัยโลกมจาส” (พระตะบองสมัยท่านเจ้าคุณ)

พัชราพรรณ กะตากุล¹ และนิพัทธ์ แยมเดช²
¹คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
²คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
*Corresponding author: patcharapan.k@ku.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบองในเอกสารภาษาเขมร เรื่อง “บาตภูบงสมัยโลกมจาส” (พระตะบองสมัยท่านเจ้าคุณ) ของ ตูจ ฌวง โดยใช้วิธีการศึกษาแบบวิจัยเอกสารร่วมกับการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและบริบทที่เกี่ยวข้องในทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาพบประเด็นที่น่าสนใจ 2 ประการ คือ ประการแรก ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบองในเอกสาร เรื่อง “บาตภูบงสมัยโลกมจาส” สะท้อนความซับซ้อนและความสัมพันธ์เครือข่ายการเมืองในกลุ่มตระกูลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักสยาม โดยเอกสารบันทึกช่วงสมัยที่เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ถึงสมัยเจ้าพระยาศุภราชธรรมนิทร์ (ชุ่ม) ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์สยาม (รัชกาลที่ 1-4) ให้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง บริหารการปกครองสนองพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์สยาม ผ่านกลไกการปกครองแบบจารีต คือ การจัดเก็บภาษีอากรและการส่งเครื่องบรรณาการ รวมทั้งการควบคุมอำนาจโดยบทลงโทษที่เข้มงวด ผลักดันให้ระบอบการปกครองเมืองพระตะบองอยู่ในกลุ่มตระกูลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์จากรุ่นสู่รุ่นเป็นเวลายาวนานร่วมศตวรรษ ประการที่สอง เอกสารสะท้อนอำนาจที่ผูกขาดเฉพาะกลุ่มบุคคลและสืบทอดอำนาจผ่านสายตระกูลต่อเนื่องหลายชั่วอายุคน จนกระทั่งระบอบการปกครองการแต่งตั้งจากส่วนกลางยุติในปี พ.ศ. 2450 สมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อราชสำนักสยามสูญเสียอำนาจการปกครองเมืองพระตะบองให้แก่เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ในประเด็นนี้ ผู้เขียนพบว่า ตูจ ฌวง สร้างข้อถกเถียงประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบองแบบปลายเปิดผ่านข้อมูลที่นำเสนอ โดยให้ผู้อ่านเอกสารตีความท่าทีหรือความรู้สึกของคนท้องถิ่นที่มีต่อผู้ปกครองเชื้อสายเขมรซึ่งถูกแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์สยาม

คำสำคัญ : 1. บาตภูบงสมัยโลกมจาส (พระตะบองสมัยท่านเจ้าคุณ) 2. เมืองพระตะบอง 3. ตูจ ฌวง
4. เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ 5. ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง

History of politics and administration of Battambang according to the Khmer document titled “Battambang in the time of the Lord Governor”

Patcharapan Katakool^{1*} and Nipat Yamdate²

¹*Faculty of Humanities, Kasetsart University, Bangkok 10900, Thailand*

²*Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Bangkok 10200, Thailand*

*Corresponding author: patcharapan.k@ku.th

Abstract

The objective of this article is to examine the history of politics and administration of Battambang province as revealed in the Khmer document entitled “Battambang in the Time of the Lord Governor” by Tauch Chhuong. The research method used is documentary research and textual analysis with supplementary study of relevant historical contexts. The study revealed two interesting points. Firstly, the history of politics and administration in Battambang province, as presented in the document, reflects the intricate political network relationships within the family of the Chaophraya Aphaiphubet and the Siamese court. The document records the period from the time of Chaophraya Aphaiphubet (Baen) to the time of Chaophraya Kathathonthoranin (Chum), who were appointed regents of Battambang by the kings of Siam (Rama I - IV). They governed the region by fulfilling the wishes of the Siamese kings through traditional governance mechanisms such as tax collection, tribute delivery, and maintaining control through strict punishments. Consequently, the governance of Battambang remained in the hands of Chaophraya Aphaiphubet family for nearly a century, passing from generation to generation. Secondly, the document reflects the concentration of power within a specific group of individuals and the succession of power through the family line for many generations. This persisted until the system of appointment from the central government ended in 1907 during the reign of King Rama V, when the Siamese court lost control of Battambang to the French colonial empire. In this regard, the author found that Tauch Chhuong stimulated an open-ended historical debate on the politics and governance in Battambang through the presented data. The document enables readers to interpret the attitudes or sentiments of the local people towards the Khmer rulers appointed by the Kings of Siam.

Keywords: 1. Battambang in the time of the Lord Governor 2. Battambang 3. Tauch Chhuong
4. Chaophraya Aphaiphubet (Baen) 5. History of politics and administration

บทนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสยามกับอาณาจักรกัมพูชาที่บันทึกในหน้าประวัติศาสตร์มีมาอย่างยาวนานอย่างน้อยที่เห็นชัดก็คือตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ขึ้นครองราชย์ พอล่วงปลายรัชสมัย พ.ศ. 1912 กองทัพสยามยกทัพไปตีนครหลวงของกัมพูชาแตกเป็นครั้งแรก แต่สยามยังไม่ได้เข้าไปมีอำนาจควบคุมหัวเมืองกัมพูชาโดยตรง กระทั่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 หรือเจ้าสามพระยาขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 1974 พระองค์จึงทรงทำสงครามมีชัยชนะเหนือกองทัพกัมพูชา แล้วทรงแต่งตั้งพระราชโอรส คือ พระนครอินทร์ ให้เข้าไปแทรกแซงการเมืองกัมพูชา โดยยกพระราชโอรสเป็นเจ้าแผ่นดินเขมร (The Fine Arts Department, 1955: 132) กระนั้นก็ตาม ในสถานการณ์การเมืองการปกครองที่เปลี่ยนแปลง ทำให้การปกครองของราชสำนักสยามในกัมพูชาไม่มีความต่อเนื่องเมื่อกัมพูชาได้จังหวะที่จะปลดแอกเป็นอิสระจากสยามก็จัดอำนาจของสยามที่ควบคุมราชสำนักได้ ดังจะเห็นได้เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2112 กองทัพกัมพูชายกทัพมารุกรานกรุงศรีอยุธยาอยู่บ่อยครั้ง และเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพในปี พ.ศ. 2127 พกการศึกกับพม่าว่างลง ในปี พ.ศ. 2136 พระองค์จึงทรงยกทัพบุกและทัพเรือไปตีกัมพูชา ในครั้งนั้นนับเป็นสงครามระหว่างกองทัพสยามกับกัมพูชาที่ยิ่งใหญ่ยืดเยื้อ กองทัพสยามตีได้เมืองพระตะบอง เสียมราบ โปธิสัตว์ หัวเมืองตามรายทางน้อยใหญ่ และเข้าล้อมกรุงละแวกตีแตกได้สำเร็จ นับว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยการปกครองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กองทัพสยามเข้าควบคุมอำนาจกัมพูชาอย่างแท้จริง (The Fine Arts Department, 1942: 174-191; Kanjanawongse, 1979: 18) ภายหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาล่มสลาย ในสมัยกรุงธนบุรีดูเหมือนว่าการเมืองของสยามอยู่ในภาวะถดถอย จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้นำบ้านเมืองจะกอบกู้เสถียรภาพทางการเมืองโดยเฉพาะความสัมพันธ์กับอาณาจักรกัมพูชาให้กลับมาโดยเร็ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงยกกองทัพไปควบคุมอำนาจทางการเมืองของกัมพูชาเพื่อให้ดินแดนที่ทรงควบคุมรับรองรูปแบบการปกครองของราชสำนักสยามต่อไป โดยหัวเมืองสำคัญที่พ่ายแพ้ต่อกองทัพสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี อาทิ เมืองพระตะบอง เสียมราบ โปธิสัตว์ ซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์ทางการเมืองของอาณาจักรกัมพูชาดอกอยู่ในอำนาจของสยามอีกครั้งหนึ่ง (Kanjanawongse, 1979: 22)

พระตะบอง คือเมืองหน้าด่านชายแดนติดกับประเทศไทย เป็นบริเวณที่ผู้นำบ้านเมืองของสยามตระหนักดีว่าเป็นจุดยุทธศาสตร์การปกครองที่สำคัญอย่างยิ่ง พระตะบองถือเป็นเมืองอู่ข้าวอู่น้ำในดินแดนเขมร อุดมสมบูรณ์ด้วยแหล่งทรัพยากร เอื้อประโยชน์ให้แก่ผู้ถือผลประโยชน์และผู้ครอบครองเมืองพระตะบอง นอกจากจะถูกกล่าวถึงในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีแล้ว พระตะบองยังเป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญในประวัติราชสำนักของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างมีนัยสำคัญด้วย ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมืองพระตะบองเป็นดินแดนภายใต้การดูแลของราชสำนักสยาม ยิ่งกว่านั้นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองพระตะบองมีความสัมพันธ์ในหมู่ราชวงศ์อย่างใกล้ชิด พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช องค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ทรงรักษาอำนาจการปกครองหัวเมืองสำคัญของกัมพูชาเพื่อไม่ให้เกิดประวัติศาสตร์ซ้ำรอย นั่นคือ ขุนนางเขมรกระด้างกระเดื่องเอาใจออกห่างจากสยาม ดังนั้น หากไม่มีกลยุทธ์ประสานความสัมพันธ์ที่รัดกุมในหมู่เชื้อพระวงศ์ และผู้มีอำนาจทางการเมืองขณะนั้นเพียงพอ การควบคุมอำนาจในการปกครองก็จะไม่เกิดผลแก่ผู้นำรัฐ และจะสูญเสียผลประโยชน์ในการบริหารความสัมพันธ์ระหว่างสองดินแดนไปได้ง่ายด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงทรงซบเลี้ยงเชื้อพระวงศ์ของเขมร พร้อมกับส่งเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ซึ่งทรงสนิทสนมและถูกอภัยยศย้ายไปปกครองเมืองพระตะบอง (Thiphakorawong, Chaophraya, 1961: 61) วิธีการรักษาอำนาจระหว่างสยามกับเขมรโดยพระมหากษัตริย์จะส่งขุนนางสยามเข้าไปปกครองหัวเมืองกัมพูชา กุศโลบายเช่นนี้เคยเกิดขึ้นแล้วในหน้าประวัติศาสตร์การเมืองกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แต่ที่แตกต่างออกไปคือ ขุนนางที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงส่งไปควบคุมหัวเมืองพระตะบองมีอิทธิพลทางการเมืองและเป็นทั้งเคาท์พาร์ตีในหมู่ราชวงศ์และประชาชนชาวกัมพูชาด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพระตะบองกับราชวงศ์สยามในด้านการเมืองการปกครอง มีระยะเวลายาวนานร่วมหนึ่งร้อยปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2338-2450 มีผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าแผ่นดินไทยยาวนานถึง 6 รุ่น โดยเริ่มตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) และสืบทอดต่อไปยังรุ่นลูกหลานถึงสมัยของเจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ (ชุ่ม) ก่อนที่สยามจะคืนจังหวัดพระตะบองอันเป็นดินแดน

ส่วนหนึ่งที่เรียกว่า มณฑลบูรพา¹ ให้กับกัมพูชาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาฉบับวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2450² ร่วมกับฝรั่งเศสเพื่อแลกเปลี่ยนกับอำนาจศาลในพื้นที่ของไทย และดินแดนบริเวณจังหวัดตราด รวมทั้งเกาะต่าง ๆ ที่อยู่ใต้แหลมสิงห์ลงไปถึงเกาะกูดที่ฝรั่งเศสยึดครองไว้

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงน่าสนใจศึกษาว่าความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพระตะบองกับราชวงศ์สยามในด้านการเมืองการปกครองราชสำนักสยามมีการควบคุมและเมืองพระตะบองรับรูปแบบการปกครองของสยามในลักษณะใด มีกระบวนการประสานความสัมพันธ์ในชุมชนชั้นปกครองเพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการเมืองรูปแบบใด ผู้เขียนได้สำรวจเอกสารโบราณภาษาเขมร เรื่อง “บาตภูมิงสมัยโลกมจาส” ซึ่งแปลว่า “พระตะบองสมัยท่านเจ้าคุณ” เรียบเรียงโดย ตูจ ฌวง ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1974 (พ.ศ. 2517) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยกย่องอยู่ภายใต้การปกครองแบบสาธารณรัฐ ระบบประธานาธิบดี (ค.ศ. 1970-1975 (พ.ศ. 2513-2518)) ต่อมาเอกสารฉบับนี้ยังได้รับการตีพิมพ์ ครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1994 (พ.ศ. 2537) ตูจ ฌวง ได้ประมวลข้อมูลสภาพบ้านเมืองและประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบองจากเอกสารและหนังสือต่าง ๆ หลายภาษาทั้งภาษาเขมร ภาษาฝรั่งเศส และภาษาไทย รวมทั้งใช้ข้อมูลที่ได้จากการบอกเล่าของผู้ที่มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลานั้น ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลที่ใกล้เคียงความจริงและน่าเชื่อถือ เมื่อพิจารณาเอกสารภาษาเขมร เรื่อง “บาตภูมิงสมัยโลกมจาส” อย่างละเอียด ผู้เขียนพบว่าเอกสารเล่มนี้ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง เพราะตอบโจทย์และช่วยทำความเข้าใจสถานการณ์การเมืองการปกครองของเวลาที่เมืองพระตะบองตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของราชสำนักสยามได้

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบองในระยะเวลาที่ตระกูลของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์มีอำนาจการปกครองสูงสุด ซึ่งผู้เขียนได้ศึกษาจากเอกสารภาษาเขมร เรื่อง “บาตภูมิงสมัยโลกมจาส” (พระตะบองสมัยท่านเจ้าคุณ) ของ ตูจ ฌวง

ความสำคัญและข้อจำกัดในการศึกษาเอกสาร “บาตภูมิงสมัยโลกมจาส” (พระตะบองสมัยท่านเจ้าคุณ)

1. ความสำคัญของเอกสาร “บาตภูมิงสมัยโลกมจาส” (พระตะบองสมัยท่านเจ้าคุณ) เรียบเรียงโดย ตูจ ฌวง เป็นที่ยอมรับว่าเอกสารฉบับนี้มีคุณค่าเนื้อหาทางด้านที่นำเสนอประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบองในสมัยที่ถูกปกครองโดยผู้สำเร็จราชการในตระกูลของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) หรือที่ชาวพระตะบองเรียกขานท่านอย่างไม่เป็นทางการว่า “ท่านเจ้าคุณ” ลักษณะเด่นของเอกสารเรื่อง “บาตภูมิงสมัยโลกมจาส” มีทั้งเนื้อหาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้มีบทบาททางการเมือง การเสนอผลประโยชน์และการรักษาอำนาจในทางการเมืองการปกครองของราชสำนักสยาม กลุ่มเชื้อสายเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) และวิถีชีวิตของชาวพระตะบอง มีการเรียบเรียงและนำเสนอเนื้อหาในลักษณะการบอกเล่าเรื่องราวผ่านความทรงจำของผู้บอกข้อมูล ใช้สำนวนภาษาเขมรตรงไปตรงมา เข้าใจง่าย มีการลำดับเหตุการณ์ และความสำคัญก่อนหลังอย่างเป็นเอกภาพ ต้นฉบับเอกสารชิ้นนี้แปลเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษา ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษผู้แปลได้ติดต่อกับ ตูจ ฌวง จึงน่าจะมีการสอบทานความถูกต้องของข้อมูลในระดับหนึ่ง ทำให้การอ้างอิงข้อมูลเอกสารนำมาใช้ในเชิงวิชาการได้ กระนั้นก็ตาม ผู้เขียนพบว่า ยังไม่มีนักวิชาการท่านใดแปลและเรียบเรียงเอกสาร “บาตภูมิงสมัยโลกมจาส” เป็นสำนวนภาษาไทยที่สมบูรณ์มาก่อน ถึงแม้จะมีงานศึกษาชิ้นสำคัญ ของ ระเบียบศรี กาญจนวงค์ เรื่อง “บทบาทของเจ้าเมืองพระตะบองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2337-2449” แต่งานศึกษาชิ้นนี้ใช้เอกสารชิ้นต้นฝ่ายไทยเป็นจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1-5 ซึ่งเก็บรักษาที่หอสมุดวชิรญาณเป็นหลัก ไม่ได้อ้างถึงเอกสารฉบับภาษาเขมรที่มีเนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบองในขณะนั้น หากพิจารณาที่ต้นฉบับภาษาเขมรอาจทำให้เห็นท่าที่หรือมุมมองแฝงเร้นของชาวเขมรที่มีต่อฝ่ายไทยได้ ด้วยเหตุนี้ หากมี

¹ ดินแดนกัมพูชาส่วนในซึ่งไทยปกครองเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร แยกออกมาจากกัมพูชา อันได้แก่ ดินแดนที่เป็นเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ (Chaiyotha, 2003: 85)

² ประวัติศาสตร์ไทยเป็นปี พ.ศ. 2449 พุทธศักราชของไทยช้ากว่ากัมพูชาอยู่ 1 ปี เนื่องจากประเทศกัมพูชารวมทั้งลังกาและพม่าใช้วิธีนับปีอย่าง ในขณะที่ของไทยนับปีเต็ม (Ministry of Education, 2003: 65)

การแปลเอกสารเล่มนี้จากภาษาเขมรเป็นภาษาไทยจะทำให้เกิดความกระจ่างในความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างราชสำนักสยามกับเมืองพระตะบองในช่วงสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมถึงทรรศนะหรือโลกทัศน์ของผู้เรียบเรียงเอกสารซึ่งเป็นชาวเขมรว่ามองสยามผ่าน “สายตา” ของเขาอย่างไร

2. ข้อจำกัดในการศึกษาเอกสาร มี 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก ไม่สามารถวิเคราะห์ร่วมกับบริบทพื้นหลังของ ตูจ ฌวง³ ผู้เรียบเรียง “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” เพื่อให้ทราบทรรศนะผู้รวบรวมได้ เนื่องจากประวัติของ ตูจ ฌวง ไม่พบในเอกสารชิ้นใด อีกทั้งไม่ปรากฏผลงานอื่น จากการค้นคว้าข้อมูล ตูจ ฌวง พบว่า มีผลงาน “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” ที่เป็นผลงานวิชาการชิ้นเดียว แสดงประวัติศาสตร์บอกเล่าจากผู้มีชีวิตอยู่ในสมัยของผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองคนสุดท้ายในหน้าคำนำ “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” ตูจ ฌวง ระบุว่า การตีพิมพ์ครั้งแรกนั้น เพื่อฟังความเห็นผู้อ่านชาวเขมรเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของตน และประการที่สอง คือ การเรียบเรียงหนังสือโดย ตูจ ฌวง โดยสอบถามข้อมูลจากผู้สูงอายุที่อยู่ในเหตุการณ์นั้น รวมทั้งเวลาที่ ตูจ ฌวง รวบรวมข้อมูลและจัดพิมพ์ น่าจะมีระยะเวลาห่างกันมาก อาจทำให้ข้อมูลมีความคลาดเคลื่อนในแง่ของเวลาและรายละเอียดที่ตกหล่น กระนั้นก็ตาม การที่ ตูจ ฌวง กล่าวถึงจุดประสงค์ในการเรียบเรียงเอกสารเล่มนี้ว่า “เหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้เผยแพร่ข้อมูลที่ผู้เฒ่าผู้แก่ได้ให้ไว้เกี่ยวกับสิ่งที่ท่านได้ทราบและได้ยินต่อ ๆ กันมา ข้าพเจ้าได้เตรียมเอกสารของนักวิชาการซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติเอาไว้ เมื่อใดที่การค้นคว้าในเมืองเสร็จสิ้น จึงจะรวบรวมตีพิมพ์อีกครั้งหนึ่งเป็นอันสำเร็จ” (Chhuong, 1994) ก็ทำให้เอกสารเรื่องนี้ยังเป็นข้อมูลที่สามารถอ้างอิงได้ เพราะผ่านการรวบรวมข้อมูลตามระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ คือ ให้ความสำคัญกับข้อมูลในรูปของความทรงจำและการสืบค้นเอกสารเพื่อยืนยันเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ถึงแม้ว่าการศึกษาเอกสารจะไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลประวัติของผู้เรียบเรียง แต่ด้วยเหตุที่เอกสารภาษาเขมรเรื่อง “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” (พระตะบองสมัยท่านเจ้าคุณ) มีคุณค่าในด้านเนื้อหาดังกล่าว บทความนี้จึงนำร่องโดยเลือกแปลและเรียบเรียงเนื้อหาภาษาเขมรในส่วนที่เกี่ยวข้องประเด็นวิเคราะห์ ถ่ายทอดเป็นสำนวนภาษาไทย เพื่อให้ผู้อ่านเห็นถึงความสำคัญของเอกสารนี้ในแง่ที่ว่า เป็นบันทึกประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองระหว่างราชสำนักสยาม

กับเมืองพระตะบองซึ่งกล่าวถึงข้อมูลด้านสัมพันธภาพทางการเมือง และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวพระตะบองโดยจำกัดขอบเขตในสมัยที่เมืองพระตะบองถูกปกครองโดยผู้สำเร็จราชการในตระกูลอภัยวงศ์ ซึ่งขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2338-2450 หลังจากช่วงเวลานี้ไปเมืองพระตะบองได้ถูกส่งกลับคืนไปเป็นอาณาเขตของประเทศเขมรอีกครั้ง ภายใต้การควบคุมของประเทศฝรั่งเศส เนื้อหาในเอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” ยังบันทึกชีวิตประวัติของผู้สำเร็จราชการตั้งแต่สมัยเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ไปจนถึงสมัยเจ้าพระยาคณาทรธรรณินทร์ (ซุ่ม) มีละเว้นไม่กล่าวถึงบ้างในกรณีที่ ตูจ ฌวง ไม่สามารถหาข้อมูลในสมัยนั้น ๆ อ้างอิงประกอบได้ แต่เนื้อหาด้านวิถีชีวิตของผู้คนชาวพระตะบองโดยมากจะกล่าวถึงเรื่องราวช่วงเวลาที่เมืองพระตะบองถูกปกครองโดยเจ้าพระยาคณาทรธรรณินทร์ (ซุ่ม) เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงปลายสมัย และยังพอมิผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้ใกล้เคียงความเป็นจริง

ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบองจากเอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส”

เป็นที่ยอมรับว่าระบบการเมืองการปกครองในสังคมใดสังคมหนึ่ง ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้เกิดผลในเชิงโครงสร้างของสังคมมนุษย์ ดังที่ อมรา พงศาพิชญ์ (Pongsapich, 1990: 7) กล่าวว่า ระบบการปกครองถูกสร้างขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการด้านเสถียรภาพความมั่นคงในสังคมของมนุษย์ ซึ่งถือว่าเป็นพัฒนาการขั้นสูงสุดของวัฒนธรรมในสังคมมนุษย์ ในเอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” สะท้อนให้เห็นว่าการปกครองในเมืองพระตะบอง ซึ่งราชสำนักสยามได้จัดวางรูปแบบการบริหารอำนาจการปกครองแบบจารีต คือ มีผู้แทนหรือถูกแต่งตั้งจากรัฐส่วนกลางให้เข้ามาบริหารเมืองพระตะบองการที่ผู้มีอำนาจในเมืองพระตะบองยอมรับแนวทางการถูกควบคุมผลประโยชน์และดำเนินตามแนวทางที่ราชสำนักสยามได้จัดวางไว้ ก่อให้เกิดผลดีทั้งในด้านความปลอดภัย และการรักษาอำนาจของผู้ปกครองในเมืองพระตะบอง ดังจะนำเสนอประเด็นศึกษาต่อไปนี้

1. ความสัมพันธ์ของระบบการปกครองเมืองพระตะบองกับผู้นำทางการเมืองของสยาม

เอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” แสดงให้เห็นว่าระบบการปกครองของเมืองพระตะบองมีความสัมพันธ์กับบทบาทผู้นำทางการเมืองของสยามหลายวาระ และมีความซับซ้อน

³ อดีตครูสอนหนังสือในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายเนตย็อง (Netyong Senior High School) ในจังหวัดพระตะบอง

ในแง่ความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือข่ายของบุคคลซึ่งแสวงหาผลประโยชน์ทางการเมืองทั้งของสยามและพระตะบองอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะตลอดรัชสมัยของพระเจ้าตากสินมหาราช แห่งกรุงธนบุรี และต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สถานการณ์ภายในประเทศเขมรรุนแรงอย่างยิ่ง กลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมืองแข่งกันแสวงหาผลประโยชน์ ทั้งภายในเมืองพระตะบองเองยังถูกแทรกแซงจากญวนและสยามบ่อยครั้ง ในยุคนั้นประเทศเขมรถูกยึดในฐานะเมืองประเทศราชของสยาม⁴ ภายในเมืองกำลังวุ่นวายด้วยความบาดหมางภายใน ซึ่งเกิดจากฝ่ายเจ้าองค์รามได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักสยาม ส่วนฝ่ายเจ้าองค์ตนได้รับการสนับสนุนจากญวน แม้ว่าต่อมาเจ้าองค์ตนจะตัดสินใจมอบราชสมบัติคืนให้แก่เจ้าองค์ราม แต่บ้านเมืองเขมรก็ยังไม่สงบ ยังคงมีการจลาจลและกบฏเกิดขึ้นอีก โดยเฉพาะกบฏฟ้าทะละหะ (มู) ที่สร้างความยุ่งยากให้แก่พระเจ้าตากสินมหาราชเป็นอันมาก

จนกระทั่งฟ้าทะละหะ (แบน) ได้พำนักองค์เอง โอรสของเจ้าองค์ตนหนีภัยบ้านเมืองมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หลังจากนั้นพระองค์ก็ได้แต่งตั้งฟ้าทะละหะ (แบน) เป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ และรับเอานักองค์เองมาชุบเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรม จนกระทั่ง พ.ศ. 2338 จึงโปรดให้นักองค์เองกลับไปครองราชย์ยังเมืองเขมร

...ในสมัยที่ตระกูลเจ้าฟ้าแบนปกครองอยู่เป็นเวลาหนึ่งศตวรรษนั้น จังหวัดบาตัมบูบง มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า “พระตะบอง” ในขณะนั้นจังหวัดพระตะบองนี้แบ่งออกเป็นสี่อำเภอ ได้แก่ อำเภอพระตะบอง อำเภอโมงรีซเซีย (โมงฤตสึ) อำเภอมงคลบุรี และอำเภอแสรออันเตียะ (แสรอนทา)⁵ แต่ละอำเภอก็มีนายอำเภอคนหนึ่งเป็นผู้ปกครอง อำเภอแบ่งเป็นส่วน ๆ เรียกว่า กำนัน ปกครองโดยนายกำนัน...

(Chhuong, 1994: 68)

เมืองพระตะบองอยู่ภายใต้การปกครองของราชสำนักสยาม ดังได้กล่าวมาแล้วจึงมีความจำเป็นต้องส่งเครื่องราชบรรณาการแก่พระเจ้าแผ่นดินไทย เพื่อแสดงความจงรักภักดีตามธรรมเนียมการที่เมืองพระตะบองส่งส่วยให้แก่ราชสำนักสยาม เป็นกร

พระนามว่า “สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี” และขอเมืองพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ มงคลบุรี ให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ปกครอง โดยให้ขึ้นตรงต่อสยามประเทศ นับแต่นั้นมา จนถึงปี พ.ศ. 2450 เมืองพระตะบองจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม โดยไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับประเทศเขมรอีกต่อไป ระบบอบการเมืองการปกครองของพระตะบองจึงสัมพันธ์กับระบบการเมืองการปกครองในราชสำนักสยามโดยตรง

ในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ประเทศสยามปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอำนาจสูงสุดและเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจทั้งปวง (Saraya, 1997: 45) จะเห็นได้ว่ารูปแบบการปกครองประเทศยังคงอาศัยการปกครองตามแบบแผนสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และสมัยกรุงธนบุรี โดยแบ่งออกเป็นสองส่วน ได้แก่ การปกครองส่วนกลาง และการปกครองส่วนภูมิภาค เมืองพระตะบองจัดอยู่ในส่วนการปกครองภูมิภาค ยึดการปกครองตามประเพณีดั้งเดิม ภายในเมืองพระตะบองประกอบด้วยหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านมีผู้ใหญ่ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองเป็นหัวหน้า หลายหมู่บ้านรวมเข้าด้วยกันเป็นตำบล แต่ละตำบลมีกำนันซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองเช่นเดียวกันเป็นหัวหน้า หลายตำบลรวมเข้าด้วยกันเป็นแขวง (Chaiyotha, 2003: 91) ในเอกสาร “บาตัมบูบงสมัยโลกมุจาส” มีตอนที่อธิบายถึงระบบการปกครองภายในท้องที่เมืองพระตะบองไว้ว่า

ยอมรับพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินไทยและยกสถานภาพรวมทั้งเงื่อนไขหรือข้อเรียกร้องของผู้นำทางการเมืองด้วย ดังกรณีเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ที่ถูกลดทอนอำนาจเนื่องจากปกครองประชาชนด้วยความโหดร้าย ดังที่เอกสาร

⁴ เป็นเมืองของคนต่างชาติ ต่างภาษา ซึ่งอยู่ชายแดนติดต่อกับประเทศอื่น เมืองประเทศราชแต่ละเมืองจะได้รับการแต่งตั้งเจ้าเมืองที่เรียกว่า เจ้าประเทศราชจากเมืองหลวง เจ้าประเทศราชนี้ไม่ได้ส่งมาจากเมืองหลวงแต่เป็นเชื้อพระวงศ์ในหัวเมืองนั้น ๆ โดยทางเมืองหลวงจะมอบสิทธิ์การจัดการการปกครองให้แก่พระเจ้าประเทศราช และจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง เว้นแต่เมื่อเกิดความไม่สงบขึ้นเมืองหลวงสามารถเข้าไปแทรกแซงได้ ภาวะที่สำคัญของเมืองประเทศราช คือ ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้เมืองหลวง 3 ปีต่อครั้ง แต่หากเป็นหัวเมืองที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ เช่น เขมร จะต้องส่งปีละครั้ง (Mueangwong, 1976: 186)

⁵ ในการแปลชื่อเฉพาะ ผู้เขียนใช้เกณฑ์การแปลดังนี้ หากเป็นชื่อที่มีการกำหนดคำภาษาไทยไว้และรู้จักกันแพร่หลายอยู่แล้ว ผู้เขียนจะใช้ชื่อภาษาไทยนั้นโดยไม่ถ่ายถอดรูปคำกำกับไว้ เช่น พระตะบอง มงคลบุรี แต่หากเป็นชื่อที่คนไทยไม่คุ้นเคยผู้เขียนจะใช้วิธีถ่ายถอดเสียงพร้อมทั้งถ่ายถอดรูปคำกำกับไว้ในวงเล็บ เช่น อำเภอโมงรีซเซีย (โมงฤตสึ) อำเภอแสรออันเตียะ (แสรอนทา)

“बाटู๋บงสมัยโลกมูจาส” บันทึกว่า “เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ แบน ขึ้นครองอำนาจในอุดงค์ ปกครองประชาราษฎร์ด้วยความโหดร้าย ฆ่าคนโดยไม่ปราณีทำให้ประชาราษฎร์เดือดร้อนอย่างหนัก (ในสมัยเจ้าฟ้าแบน ผู้ชายส่วนใหญ่ตายไปหมดเหลือแต่หญิงหม้ายและเด็กกำพร้า จึงมีคำกล่าวที่ว่า “สมัยเจ้าฟ้าแบน แม่หม้าย 10 คน ราคาหนึ่งสลึง หญิงโสเภณี 10 คน เท่ากับหมากหนึ่งคำ)” (Chhuong, 1994: 13)

2. กลไกการปกครองเมืองพระตะบองโดยราชสำนักสยามในรูปแบบต่าง ๆ

2.1 การจัดเก็บภาษีอากรและส่งเครื่องบรรณาการ : จารีตการปกครองแบบเดิม

เป็นที่ยอมรับว่าการปกครองประชาชนในเมืองอุดงค์มีชัยของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ไม่ได้ราบรื่นหรือประสบผลสำเร็จเสมอไป เพราะปรากฏว่าผลจากการชูดริตภาษีประชาชน เพื่อส่งภาษีเหล่านั้นเป็นเครื่องบรรณาการส่งตรงไปยังราชสำนักสยาม ทำให้แต่ละครัวเรือนเดือนร้อนประชาชนชาวเขมรไม่พอใจอย่างมาก ความนี้ล่วงรู้ไปถึงพระเนตรพระกรรณของพระมหากษัตริย์สยาม จึงมีการส่ง

พระองค์เองกลับมาปกครองเมืองเขมรแทน ภายหลังเมื่อเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) “ได้เข้าไปกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินไทยว่าตนไม่ขอรับราชการที่เมืองอุดงค์ เพราะมีความขัดแย้งกับข้าราชการชั้นสูงที่อุดงค์ โดยตนขอส่งส่วยขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดินไทย” (Chhuong, 1994: 14) ก็เป็นที่พอพระทัยพระเจ้าแผ่นดินไทยมาก และการรักษาอำนาจระหว่างราชสำนักสยามตลอดจนเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ก็ผสมผสานผลประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย เมื่อพระองค์แยกจังหวัดพระตะบอง เสียมราบ ซ้อมมณัต (สัณดาต) และจังหวัดจังกัล (จุงกาล) เป็นสิทธิ์ขาดแก่ราชสำนักสยาม ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แล้วจัดเก็บภาษีประชาชนเพื่อถวายบรรณาการแก่กษัตริย์สยาม ก็ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ทางเมืองพระตะบองรับรองอำนาจของราชสำนักสยามไปโดยปริยาย

อนึ่ง มีข้อความที่กล่าวถึงการเก็บภาษีอากรจากประชาชน และส่งบรรณาการไปถวายพระเจ้าแผ่นดินไทย ดังที่เอกสาร “बाटู๋บงสมัยโลกมูจาส” บันทึกไว้ว่า

...ท่านเจ้าคุณเป็นผู้รักษาราชการ มีอำนาจเก็บภาษีจากประชาชนในจังหวัดได้ทุกแบบ ภาษีที่เป็นภาระหนักของประชาชน คือ ภาษีข้าว และส่วย แต่ยังมีภาษีอีกจำนวนหนึ่ง ได้แก่ ภาษีสุรา ภาษีฝิ่น ภาษีการพนัน ภาษีประมง ภาษีฝั่ม เป็นต้น เงินภาษีและการเก็บภาษีเหล่านี้ เป็นสมบัติส่วนตัวของท่านเจ้าคุณ สำหรับใช้จ่ายตามใจ จะซื้อทองซื้อเพชรแจกลูกแจกหลานก็ได้ ท่านเจ้าคุณไม่เคยนำเงินภาษีไปใช้จ่ายเป็นประโยชน์แก่สาธารณะ เช่น สร้างถนนหนทาง หรือสถานพยาบาลเลย เมื่อถึงสิ้นปี ท่านเจ้าคุณมักนำเอาเงินภาษีส่วนหนึ่งไปถวายแด่พระเจ้าแผ่นดินไทย เป็นบรรณาการ...

(Chhuong, 1994: 71)

ข้อความตอนหนึ่งในเอกสาร “बाटู๋บงสมัยโลกมูจาส” กล่าวว่า เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) รวบรวมเงินภาษีจาก

ราษฎรแล้วนำไปเป็นเครื่องบรรณาการถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดังความว่า

...หลังจากรวบรวมเงินภาษีจากราษฎรแล้ว ท่านเจ้าคุณต้องเอาภาษีส่วนหนึ่งเป็นบรรณาการไปถวายแก่พระเจ้าแผ่นดินไทย เมื่อก่อนจะนำเอาผลิตผลทุกอย่างตั้งแต่ ทอง เพชร เงิน ข้าวเปลือก ข้าวสาร งาช้าง ชีฝั่ม กระวาน ยางไม้ ฯลฯ ไปถวายพระเจ้าแผ่นดินไทย แต่ภายหลังเพื่อให้สะดวกแก่การขนย้ายจึงเลิกนำผลิตผลทั้งหมดไปเป็นบรรณาการเสีย เอาไปเพียงแต่ ทอง เงิน และเงินเหรียญเท่านั้น...

(Chhuong, 1994: 73)

การที่ผู้สำเร็จราชการจัดเก็บภาษีจากชาวบ้านเมืองพระตะบองโดยไม่มีกรม่อนปรน เพื่อสนองต่อผลประโยชน์ของราชสำนักสยาม ทำให้ชาวบ้านโดยเฉพาะเกษตรกรเดือดร้อนอย่างมาก และที่สำคัญ คือ ชาวบ้านไม่เคยได้รับ

ประโยชน์หรือสิ่งตอบแทนจากภาษีที่พวกเขาต้องจ่าย แม้แต่สิ่งที่จะช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรภายในเมืองพระตะบอง เช่น สถานพยาบาล หรือสาธารณูปโภคต่าง ๆ ก็ไม่มีการพัฒนา ภาษีที่ชนชั้นปกครองเก็บไปเป็นสิทธิ์ขาด

ของผู้สำเร็จราชการที่จะนำไปใช้จ่ายตามแต่ใจของท่าน โดยไม่ใส่ใจว่าราษฎรจะต้องมีภาระหนักและได้รับความเดือดร้อนเพียงใด ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านในเมืองพระตะบองจึง

ต้องหาอุบายเพื่อที่จะได้เสียภาษีน้อยลง ดังในเอกสาร “บาทภูมิงสมัยโลกมจาส” บันทึกไว้ว่า

ข้าวที่ตากไว้เตรียมตำเพื่อบริโภคนั้นไม่ต้องจ่ายภาษี ด้วยเหตุนี้ในเวลาที่ไม่ม่กองภาษี เข้าหมู่บ้านครั้งหนึ่ง ๆ ชาวบ้านก็จะพากันยืมเสื่อมาตากข้าว บางคนตากข้าวหนา ๆ เพื่อให้จ่าย ภาษีน้อย บางครั้งข้าวที่เก็บภาษีได้ก็จะถูกนำไปเก็บไว้ในคลังภายในกำแพง บางครั้งก็เก็บ เป็นเงินจากเจ้าของข้าวเลยทีเดียว

(Chhuong, 1994: 72-73)

ในตอนแรกชนชั้นปกครองบีบบังคับให้ประชาชน ต้องจ่ายภาษีด้วยผลผลิตของตน แต่ภายหลังมีการเปลี่ยนแปลง โดยกำหนดให้จ่ายด้วยเงินเหรียญแทน ก็ยังคงสร้างความ เดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านอยู่เช่นเดิม ทางกรมได้แต่งตั้ง พระวิจิตรศิริเป็นเจ้าหน้าที่เก็บภาษีกระวานที่เรียกว่า “ส่วยกระวาน” ส่วนราษฎรที่ทำหน้าที่เก็บส่วยกระวาน เรียกว่า “พวกส่วยกระวาน” เอกสาร “บาทภูมิงสมัยโลกมจาส” บันทึกว่า ในปี ค.ศ. 1898 (พ.ศ. 2441) พวกส่วยกระวานประมาณ 500 คน ภายใต้การนำของตาแกที่สังกัดกรม (กรม) ได้ลุกฮือก่อกบฏ เนื่องจากไม่พอใจการริดนาทาเร้นของชนชั้นปกครอง ตาแก เป็นคนกล้าหาญ มีพระญวนรูปหนึ่งเรียกกันว่า “ญวนเสา” ซึ่งเก่งกล้าด้านคาถาอาคมเป็นที่ปรึกษา พวกส่วยกระวาน เลิกเก็บกระวานแล้วเตรียมอาวุธ ขับไล่พระวิจิตรศิริ เมื่อ เจ้าพระยาศุภชวลิต (ชุ่ม) ทราบเรื่องก็ติดต่อให้หลวง กำโปต นายอำเภอเมืองราชบุรี (เมืองสุโขทัย) ไปปราบปราม สงครามครั้งนี้มีการต่อสู้กันอย่างรุนแรง หลวงกำโปตเกรงว่า ทัพของตนจะพ่ายแพ้ จึงขอกำลังช่วยเหลือจากเจ้าพระยา ศุภชวลิต (ชุ่ม) ท่านติดต่อขออาวุธสมัยใหม่จากเมือง บางกอก แล้วจึงยกทัพไปปราบปรามตาแกที่พนมกระวาน เมื่อการต่อสู้อย่างรุนแรงสิ้นสุดลง ปรากฏว่าตาแกและญวนเสา รวมทั้งพรรคพวกเสียชีวิตไปรวมทั้งหมด 26 คน ส่วนฝ่ายเจ้าพระยา ศุภชวลิต (ชุ่ม) เสียชีวิตไปเพียงแค่ 2 คนเท่านั้น ชาวบ้าน เรียกสงครามครั้งนี้ว่า “สงครามตาแก” (Chhuong, 1994: 26-27)

2.2 ระบบราชการ : จารีตการปกครองแบบใหม่

ในปี พ.ศ. 2435 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ของไทย เหตุการณ์ ระหว่างประเทศตามชายแดนมีที่ท่าว่าจะรุนแรงขึ้นทุกขณะ จำเป็นต้องจัดการรักษาอาณาจักรให้ทันทั่วถึง แต่ด้วยการ ปกครองแบบที่เป็นมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ- ยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทำให้การตรวจตราดูแลของผู้ใหญ่ จากเมืองหลวงไม่ทั่วถึง พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกรัฐธรรมนูญเมืองประเทศราช แล้วจัดการปกครองเป็น แบบมณฑลเทศาภิบาล โดยรวบรวมหัวเมืองตามชายแดน ที่สำคัญ ๆ เป็นเขตการปกครองที่เรียกว่า “มณฑล” ขึ้นตรง ต่อกระทรวงมหาดไทย รวมเอาอำนาจการควบคุมข้าราชการ และการบริหารหัวเมืองต่าง ๆ ไว้ในส่วนกลาง โยงอำนาจ เข้าสู่ราชธานี และได้คัดเลือกบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิที่ไว้วาง พระราชหฤทัยออกไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑล เพื่อทำหน้าที่บัญชาการต่างพระเนตรพระกรรณ (Chhuong, 1994: 163)

ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใน พระราชอาณาจักร ทำให้พระราชอาณาจักรไทยกลายเป็น รัฐเดี่ยว และเพื่อให้รัฐบาลที่กรุงเทพมหานครสามารถขยาย อำนาจเข้าควบคุมพระราชอาณาจักรได้อย่างมีประสิทธิภาพ มากขึ้น ก่อให้เกิดเอกภาพทางการเมือง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญ ในการหยุดยั้งการคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตก ในขณะนั้น (Chhuong, 1994: 164) ข้อความที่อธิบายถึง การเปลี่ยนแปลงการปกครองและรูปแบบการปกครองแบบ ใหม่ในระบอบนั้น เอกสาร “บาทภูมิงสมัยโลกมจาส” บันทึก ไว้ว่า

ครั้นถึงปี 1894 (พ.ศ. 2437) ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยแยกออกเป็น 18 มณฑล แต่ละมณฑลแบ่งออกเป็นจังหวัด จังหวัดแบ่งเป็นอำเภอ อำเภอแบ่งเป็นตำบล ในหนึ่งตำบลมี 10 หมู่บ้าน เรียกว่า บ้าน การเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้มีจุดประสงค์เพื่อ ที่จะยกเลิกแผ่นดินที่ถูกปกครองโดยผู้รักษาราชการ เช่น พระตะบอง เชียงใหม่ จำปาศักดิ์ เป็นต้น จังหวัดพระตะบองถูกรวมเข้ากับจังหวัดศรีโสภณ พนมชรุก (พนมสุรุก) และเสียมราบ เป็นมณฑลหนึ่ง เรียกว่า มณฑลบูรพา มีการแต่งตั้งท่านคณาธิการซึ่งเป็นผู้รักษาราชการจังหวัด

พระตะบอง เป็นสมุหเทศาภิบาลแห่งมณฑลบูรพาเพื่อแสดงไมตรีจิต พร้อมกันนั้นไทยได้แต่งตั้งข้าหลวงคนหนึ่งไปทำงานกับท่านเจ้าคุณคณาทร ข้าหลวงมีหน้าที่เป็นที่ปรึกษา เป็นผู้ตรวจตรา หรือมีอำนาจเท่าเทียมกับเรสลิเดนที่ฝรั่งเศส ที่อยู่ในประเทศกัมพูชา ข้าหลวงตรวจตราดูแลตั้งแต่กิจการของรัฐ ตุลาคมการ ไปจนถึงภาษีอากร

(Chhuong, 1994: 163)

การปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นไปโดยอาศัยกลไกที่เรียกว่า “ระบบราชการ” ช่วยสร้างความมั่นคงเข้มแข็งให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ (Saraya, 1997: 45) จะเห็นได้ว่าการปกครองแบบเก่านั้นทำให้อำนาจการปกครองตกอยู่กับเหล่าขุนนางมากเกินไป แต่การปกครองที่ได้รับการปฏิรูปใหม่นี้จะทำให้พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจอย่างแท้จริง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นอำนาจทางด้านการบริหาร และปกครองเมืองพระตะบอง ส่วนอำนาจตุลาการ อันเป็นอำนาจที่จำเป็นสำหรับการควบคุมความประพฤติของประชาชน อยู่ภายใต้การควบคุมของผู้สำเร็จราชการเช่นเดียวกัน ข้อความที่กล่าวถึงระบบตุลาการในพระตะบอง เอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” บันทึกไว้ว่า

ในสมัยท่านเจ้าคุณยังไม่มีเอกสารที่เขียนเกี่ยวกับระบบตุลาการ แต่ตามข้อมูล คือเจ้าหน้าที่ของรัฐทำหน้าที่ในองค์การศาลด้วย ข้าราชการเป็นผู้พิพากษา ในเมืองไม่มีกฎหมายที่ชัดเจน มีแต่บทบัญญัติหรือข้อห้ามที่ท่านเจ้าคุณกำหนดไว้ให้กระทำตามความต้องการของศาลตั้งอยู่ที่เดียวกับศาลาว่าการอำเภอ ศาลาว่าการจังหวัด ซึ่งมีสองชั้น คือ ศาลแขวง ซึ่งเป็นองค์การศาลชั้นต้น สำหรับอำเภอหนึ่ง ๆ และศาลากลาง ซึ่งเป็นศาลสูงสุด ในจังหวัดพระตะบอง ชาวบ้านมักจะเรียกศาลาตัดสินคดีความทั้งสองนี้ว่า ศาลแขวง และศาลกลาง

(Chhuong, 1994: 75-76)

2.3 มาตรการการลงโทษที่เข้มงวด เพื่อรักษาอำนาจอันชอบธรรม

เอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” แสดงให้เห็นว่าระบบการปกครองของเมืองพระตะบองในสมัยนั้นการสอบสวนและการทำโทษผู้กระทำความผิดมีลักษณะโหดร้ายรุนแรง เรียกว่า “เป็นการทารุณกรรม” การบีบบังคับให้จำเลยสารภาพผิด มีทั้งการตบตีและบีบบังคับ ในการลงโทษก็มีโทษตั้งแต่การ

จองจำ เขียนตี ไปจนถึงโทษประหาร นักโทษจะถูกใช้งานได้แก่ งานหาบน้ำ ตัดไม้ ฝ่าฟัน ทั้งที่ถูกจองจำอยู่ นอกจากนี้บรรดานักโทษยังต้องหาเลี้ยงชีพเอง โดยการปลุกข้าวเพื่อรับประทานพอเลี้ยงชีพ ปรากฏว่ามีนักโทษบางคนต้องไปขอทานเพื่อให้ตนมีกินและอยู่รอดในภาวะที่ไม่สามารถทำงานหาเงินได้ การทารุณกรรมในระหว่างการสอบสวนมีลักษณะดังที่เอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” แสดงตัวอย่างต่อไปนี้

การทารุณในขณะที่สอบสวนจำเลย วิธีในการเร่งนักโทษให้สารภาพนั้นมี 2 วิธีในกรณีปกติ หากนักโทษดื้อดึงเขาจะใช้ “แป้น” ตบหน้า แป้นเป็นไม้กลมใหญ่กว่าเม็ดสะบ้าเล็กน้อย มีด้ามสั้นรูปถือเหมือนแฉักเกิด ในที่สืบสวนนั้น มีแป้นที่ขีดไว้จนเป็นมันน้อยอยู่เสมอ การตบหน้าด้วยแป้นนี้อาจทำให้ฟันหักถึงสามสี่ซี่ได้

แต่หากนักโทษดื้อดึงมาก หรือไม่ยอมสารภาพ เขาจะใช้คีมหนีบ ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับการคั้นน้ำโตนด เขาเอาหมาก ซึ่งเป็นผลหมากแห้งทั้งหมดไปวางที่ตัดดอกไม้ข้างหนึ่งแล้ววางคีมบนหมากนั้น และบีบทีละนิดๆ คนซื้อตรงที่ไม่สามารถจะสารภาพได้ น่าจะถูกบีบจนติดลูกตา หรือต้องสลบไปเป็นแน่ แต่ผู้ที่รู้ฤทธิ์ของเครื่องบีบนี้จะโยนความผิดไปให้ผู้อื่นเพื่อให้ตนพ้นโทษไป

(Chhuong, 1994: 76-77)

ด้วยผู้กุมอำนาจตุลาการเป็นชนชั้นขุนนางจึงทำให้ขุนนางใช้อำนาจนี้ได้ตามสะดวก ขุนนางหลายคนสามารถทำความผิดได้โดยไม่ต้องได้รับโทษ ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านที่ทำความผิดนั้นจะต้องได้รับโทษอย่างสมน้ำสมเนื้อหรืออาจจะได้รับโทษเกินกว่าเหตุเสียด้วยซ้ำ ตัวอย่างเช่น กรณีที่คุณชุ่มสังหารคุณแอม สิงหเสนี บุตรของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ผู้เป็นพี่เขย เพื่อให้ตนได้ครองตำแหน่งผู้สำเร็จราชการคนต่อไป ทั้งยังได้สังหารคนอื่น ๆ อีกเป็น

ท่านเจ้าคุณเป็นคนดุร้าย ผ่าคนโดยไม่ปราณีและไม่ยั้งคิด ชาวพระตะบองต่างยำเกรง มีมือของท่านกันทั้งนั้น นอกจากการสังหารพี่เขยที่เป็นสามีของคุณหญิงขลิบแล้วท่านยังฆ่าคนอื่นอีกเป็นจำนวนมาก บางคนถูกฆ่าเพราะมีโทษ แต่บางคนถูกฆ่าเพราะทำให้ท่านเสียผลประโยชน์
(Chhuong, 1994: 185)

ระบอบผู้ปกครองและการสืบต่ออำนาจการปกครองในเมืองพระตะบองจากรุ่นสู่รุ่น

ข้อมูลที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในเอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” คือ การให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ว่าผู้ปกครองเมืองพระตะบองเป็นขุนนางที่ได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์สยาม โดยรับบัญชาโดยตรงจากราชสำนักสยาม ตั้งแต่ พ.ศ. 2338 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองมีด้วยกัน

เอกสารที่ชัดเจนเกี่ยวกับลูกหลานเจ้าฟ้าแบนไม่คงเหลืออยู่เลย เราทราบเพียงแต่เรื่องของท่านคทาธร ชุ่ม ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการคนสุดท้ายในตระกูลเจ้าฟ้าแบน ที่มีชื่อว่าตระกูล “อภัยวงศ์” หลังจากได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแล้ว เจ้าฟ้าแบนได้จัดราษฎรเขมร 1 แสนคนไปช่วยเผาอิฐ ขุดคลอง ที่ราชอาณาจักรไทย ทำให้ชาวเขมรต้องพลัดพรากจากลูกเมียไปตั้งหลักแหล่งอยู่ในเมืองไทยจนถึงทุกวันนี้ เกิดเป็นชุมชนหนึ่ง เรียกว่า “บางแสน”

(Chhuong, 1994: 17-18)

รายนามของผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง มีดังนี้

1. เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 บรรดาศักดิ์ของท่านคือ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ วิเศษสงคราม รามนรินทร์ อินทรชัย อภัยเกียร ปรากฏนามพาหุ (Pisnaka, 1962: 477) ก่อนหน้านั้นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์เป็นขุนนางรับใช้พระรามาธิบดีแห่งกัมพูชา โดยขณะนั้นมีตำแหน่งพระยายมราช (ออกญากรมราช) หลังจากสามารถปราบกบฏเจ้าฟ้าทะเลหะ (มู) สำเร็จ ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าฟ้าทะเลหะ ปกครองอยู่ที่กำปอด ตั้งทัพใหญ่อยู่ที่อุดงมีชัย (บางฉบับว่า อุดงฤาไชย) ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระ

จำนวนมาก ก็ไม่ต้องรับโทษแต่อย่างใด เนื้อความที่ปรากฏกล่าวถึงความผิดที่คุณชุ่มได้กระทำ แต่ไม่มีข้อความที่กล่าวถึงโทษที่ท่านควรได้รับหรือการลงโทษใดใดทั้งสิ้น หลังจากท่านสังหารคุณแอมแล้ว เรื่องราวก็เป็นไปตามที่คุณชุ่มคาดการณ์ไว้ คือ ตัวท่านเองได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการต่อจากเจ้าพระยาคทาธรธรรณินทร์ (เยียบ) บิดาของท่าน ดังที่เอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” กล่าวไว้ว่า

ทั้งหมด 6 ท่าน ผู้ปกครองทุกท่านล้วนเป็นขุนนางที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองคนแรก

ดูจ ฌวง รวบรวมรายนามและข้อมูลผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง โดยลำดับให้เห็นกลุ่มตระกูลของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) จากเอกสารหลายส่วน การค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจุดนี้นับเป็นความพยายามของ ดูจ ฌวง ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลที่ขาดหายไป ดังในบันทึกที่ว่า

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จะโปรดเกล้าฯ ให้นำองค์เองกลับไปปกครองกัมพูชาพระนามว่า สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี และขอเมืองพระตะบองให้เจ้าฟ้าทะเลหะ (แบน) ปกครอง โดยโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขึ้นเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ทำหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการอยู่ได้ 16 ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรม

2. พระยาอภัยภูเบศร์ (วิบุลราช แบน) บุตรของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ได้รับการแต่งตั้งใน พ.ศ. 2352 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 โดยสืบบรรดาศักดิ์ “อภัยภูเบศร์” ต่อมา ทว่าครองอำนาจได้ 7 ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรม (The Fine Arts Department, 2006: 565)

3. พระยาอภัยภูเบศร์ (รศ) เป็นบุตรของพระยาอภัยภูเบศร์ (วิบูลราช แบน)⁶ สืบหน้าที่ผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง

ต่อไป จนถึงแก่อนิจกรรมในปี พ.ศ. 2378 เอกสาร “บาตฎึงบง สมัยโลกมจาส” บันทึกข้อมูลไว้ว่า

ท่านวิบูลราช แบน ครองอำนาจได้ 7 ปี ก็เสียชีวิตไป คุณรศ ซึ่งเป็นบุตรของท่านวิบูลราช แบน ได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าแผ่นดินไทยเป็น พระยาอภัยภูเบศร์ ต่อมาตั้งแต่ปี 1816 ท่านอภัยภูเบศร์ รศ ครองอำนาจได้ 20 ปี ก็เสียชีวิตไปในปี 1835

(Chhuong, 1994: 17-18)

ในพงศาวดารเมืองพระตะบอง (The Fine Arts Department, 2006: 565-566) กล่าวว่า พระยาอภัยภูเบศร์ (รศ) เป็นเจ้าเมืองได้ 13 ปี ในปี พ.ศ. 2370 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาอุดมภักดี (เซต) กับพระยาปลัดกรมการเมืองพระตะบองกล่าวโทษพระยาอภัยภูเบศร์เข้ามายังกรุงเทพฯ ท่านจึงถูกเรียกเข้ามารับราชการเป็นพระพิพิธภักดีอยู่ที่กรุงเทพฯ ส่วนตำแหน่งพระยาอภัยภูเบศร์ก็ตกเป็นของพระยาอุดมภักดี (เซต) ผู้ร้องเรียน พระยาอภัยภูเบศร์ (เซต) ปกครองเมืองพระตะบองได้ 8 ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรม

หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนักงอค์อิมพระมหาอุปราชเป็นเจ้าเมืองพระตะบอง อนุชาของนักงอค์จันท์ที่เคยหลบหนีไปขอความช่วยเหลือจากพระองค์ที่ประเทศไทย ทว่านักงอค์อิมไม่ได้ต้องการแค่

เมืองพระตะบอง แต่ต้องการปกครองเขมรทั้งประเทศ ภายหลังจากนักงอค์อิมเป็นนักบวชจับพระยาปลัด พระยกกระบัตร์กับกรมการกวาดต้อนครอบครัวหนีไปพนมเปญ ก่อนจะถูกคุมตัวไปไว้ที่เมืองเว้ ท้ายที่สุดก็ถึงแก่พิราลัย ณ เมืองญวน ข้อความนี้ตรงกันกับข้อมูลที่ปรากฏในหนังสือบาตฎึงบงสมัยโลกมจาส แต่ที่ต่างกันออกไปอีกคือพระยาอภัยภูเบศร์ลำดับต่อมา หลังจากที่การรบกับญวนสิ้นสุดลงและมีการปรับเปลี่ยนอาณาเขตเพื่อลดทอนอำนาจของผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองลง โดยโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) แบ่งอาณาเขตภายใต้การปกครองของผู้สำเร็จราชการจังหวัดพระตะบองเสียใหม่ ดังข้อความในเอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” ต่อไปนี้

ญวนยอมแพ้ถอยออกจากประเทศเขมร พระองค์ด้วงขึ้นครองราชย์ที่อุดงคัมมีชัย เจ้าพระยาบดินทรถวายบังคมลาพระองค์ด้วง กลับมายังพระตะบอง เจ้าพระยาบดินทรได้จัดแจงแบ่งแยกดินแดนของผู้รักษาราชการจังหวัดพระตะบอง ในระหว่างปี 1845 เป็นจังหวัดเล็กๆ แยกจากกัน ได้แก่ จังหวัดพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ จงกัล (จุงกาล) พระซรูก (พระสุรุก) การแบ่งจังหวัดนี้มีนัยเป็นการลดอำนาจของผู้รักษาราชการที่พระตะบอง จังหวัดพระตะบองเหลือแค่เพียงสี่เมือง คือ โมงริชเชีย (โมงฤสุสี) พระตะบอง มงคลบุรี และ แสรอื้นเตียะ (แสรอุนหาก)

(Chhuong, 1994: 21)

4. พระยาอภัยภูเบศร์ (นง) บุตรของพระยาอภัยภูเบศร์ (รศ) ได้รับการแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ 3 ให้เป็นพระยาอภัยภูเบศร์ ดังข้อความในเอกสาร “บาตฎึงบงสมัยโลกมจาส” ต่อไปนี้

ไทยได้แต่งตั้งคุณนง บุตรคนหนึ่งของท่านอภัยภูเบศร์ รศ คนหนึ่งให้ขึ้นครองจังหวัดพระตะบองโดยมีบรรดาศักดิ์เป็นอภัยภูเบศร์เหมือนเดิม”

(Chhuong, 1994: 22)

แต่พงศาวดารพระตะบองให้ข้อมูลไว้ว่า ผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองลำดับต่อจากพระยาอภัยภูเบศร์ (รศ) คือ

พระยาอภัยภูเบศร์ (ม่วง) หรือพระนรินทร์โยธา (The Fine Arts Department, 2006: 568)

⁶ พงศาวดารเมืองพระตะบองว่า เป็นบุตรของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ที่ถูกกวาดตัวให้ไปรับราชการเป็นมหาดเล็กอยู่ ณ กรุงเทพฯ หลังจากบิดาของท่านถึงแก่อนิจกรรมไปก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระวิเสศสุนทร ผู้ช่วยราชการเมืองพระตะบอง (ในขณะนั้นพระยาพิบูลราช แบน รับตำแหน่งพระยาอภัยภูเบศร์ แต่ไม่ได้เป็นบุตรของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน)) (The Fine Arts Department, 2006: 565)

5. เจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ (เย้ย)⁷ เป็นบุตรของพระยาอภัยภูเบศร์ (นง) ได้รับการแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โดยมีตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ ราม นรินทรราชปดี อภัยเกรี พาหุ คำว่า คทาธร นี้ แปลว่า ผู้รักษาตะบอง การเปลี่ยนแปลงบรรดาศักดิ์ของผู้สำเร็จราชการในครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตที่อยู่ภายใต้การดูแลของผู้สำเร็จราชการ

คุณเย้ยถูกส่งตัวเข้าไปรับราชการเป็นมหาดเล็กอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ตามธรรมเนียมของขุนนาง⁸ พอถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอภัยพิทักษ์ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระคทาธรธรณินทร์ มีตำแหน่งเป็นผู้ช่วยราชการเมืองพระตะบอง และสุดท้าย คือ ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ มีตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง

รายนามบุตรของท่านที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองพระตะบอง (The Fine Arts Department, 2006: 580) มีดังต่อไปนี้

- 1) เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม)⁹
- 2) คุณหญิงขลิบ ภรรยาพระยานรงค์เรืองฤทธิ์ (เอม สิงหเสนี) บุตรเจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ)
- 3) นางเทศ ภรรยาพระโยธาทิราช (ทองคำ) บุตรเจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ)
- 4) นางสมบุญ ภรรยาหม่อมเทวาธิราช (ม.ร.ว. แดง อิศรเสนา ณ กรุงเทพฯ)

ส่วนในหนังสือบาตัญญุสมัยโลกมจาส กล่าวไว้ว่า บุตรที่เกิดจากคุณหญิงขลิบ ภรรยาหลวงของเจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ (เย้ย) มีทั้งหมด 5 คน ดังนี้

- 1) คุณหญิงขลิบ หรืออีกชื่อหนึ่ง คือ คุณหญิงมุ่ม “ผู้หญิง”
- 2) คุณหญิงแยม “ผู้หญิง”
- 3) คุณเอส “ผู้หญิง”
- 4) คุณชุ่ม “ผู้ชาย”
- 5) คุณนายสมบุญ “ผู้หญิง”

⁷ เอกสารไทยใช้ชื่อว่า เย้ย ซึ่งเป็นการเขียนโดยยึดระบบเสียง แต่หากถอดตามรูปคำจะเป็น ยาร

⁸ ขุนนางสมัยโบราณมีธรรมเนียมที่จะต้องส่งบุตรชายคนโตเข้ามารับราชการในเมืองหลวงโดยรับตำแหน่งมหาดเล็กเป็นตำแหน่งแรก (Pisnaka, 1962: 488)

⁹ เจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ (ชุ่ม) ภายหลังจากที่ย้ายมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในประเทศไทย ก็ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เหมือนกับต้นตระกูลของท่าน (Chhuong, 1994: 179)

6. เจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ (ชุ่ม) เป็นบุตรของเจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ (เย้ย) เกิดวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2404 ถูกส่งเข้ามารับราชการเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับการศึกษาภายใต้การดูแลของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คือ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ขณะรับราชการเป็นมหาดเล็ก ท่านได้รับการเลื่อนตำแหน่งเป็นลำดับ ได้แก่ นายรองเล่ห์อาวุธ รองหุ้มแพรมหาดเล็ก จนในที่สุดก็ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระอภัยพิทักษ์ ทำหน้าที่ช่วยราชการเมืองพระตะบอง จนกระทั่งเจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ผู้เป็นบิดาถึงแก่อนิจกรรม จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยาคทาธรธรณินทร์ รับหน้าที่ผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองต่อไป ต่อมาเมื่อพระยาตักกาทิเดชเวรฤทธิ์ (ตัน) ซึ่งเป็นสมุหเทศาภิบาลคนแรกของมณฑลบูรพาถึงแก่อนิจกรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาคทาธรธรณินทร์ให้รับหน้าที่แทน เป็นเจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ (The Fine Arts Department, 2006: 496-498)

เจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ ครองอำนาจได้ 10 ปี ประเทศไทยก็ต้องคืนจังหวัดพระตะบองกลับคืนมาให้เขมร ครอบครัวของผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองจึงต้องย้ายไปอยู่ที่จังหวัดปราจีนบุรี ในประเทศไทย

รายนามบุตรของเจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ (ชุ่ม) ที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองพระตะบอง มีดังต่อไปนี้

- 1) พระอภัยพิทักษ์ เลื่อม แต่งงานกับนางสาวสงวน สิงหเสนี ธิดาพระยานรงค์เรืองฤทธิ์ กับคุณหญิงขลิบ
- 2) นายช่วง อภัยวงศ์
- 3) หม่อมเชื่อม กฤดากร ในพระองค์เจ้าจรัญศุภคัตติ กฤดากร
- 4) คุณหญิงรื่น ภรรยาหลวงสวรรคโลก (เชียร กัลยาณมิตร) บุตรเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์

ในตระกูลของขุนนางนั้นบุตรชายคนโตที่เกิดจากภรรยาหลวงจะเป็นผู้สืบต่ออำนาจการปกครอง การให้บุตรชายสืบต่อบรรดาศักดิ์ เช่น ตระกูลของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เป็นธรรมเนียมที่มีมาแต่โบราณของสยาม โดยพระเจ้าแผ่นดินมักจะทรงแต่งตั้งบุตรชายคนโตซึ่งเกิดจากภรรยาหลวงของขุนนางผู้ใหญ่ให้เป็นขุนนางสืบทอดตระกูลแทนบิดา เพื่อจะได้ดำรงวงศ์ตระกูลให้ยั่งยืน สกุลของขุนนางจึงไม่ค่อยขาดสาย

คนสมัยก่อนไม่ได้วัดความสามารถของคนด้วยประกาศนียบัตร ดังเช่นปัจจุบันนี้ เนื่องมาจากยังไม่มีการสอบวัดความรู้ สิ่งที่ใช้วัดระดับของคนจึงเป็นเรื่องชาติตระกูล ผู้ใดเกิดในตระกูลของขุนนางผู้ใหญ่ก็จะได้รับทศความเป็นขุนนางผู้ใหญ่ต่อไป คนใดเกิดในตระกูลไพร่ ก็ต้องเป็นบ่าวไพร่รับใช้เจ้านายไปจนกว่าจะแก่ชรา (Rueangsil, 1976: 487-488) การถือธรรมเนียมนี้จึงไม่ยุติธรรมต่อราษฎร แต่ก็ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงได้ เพราะพวกขุนนางล้วนแต่หวงแหนสิทธิเห็นชอบชั้นอื่นของตน

ลำดับเชื้อสายผู้ปกครองเมืองพระตะบองจากรุ่นสู่รุ่นดังกล่าวนี้ เอกสาร “บาตฎึงสมัยโลกมจาส” ซึ่งให้เห็นว่าการสืบทอดอำนาจอันยาวนานนับร้อยปีจากกลุ่มตระกูลเดียวกันเกิดจากการที่พระองค์เองทรงปล่อยให้ผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองบริหารอำนาจโดยไม่ได้รับเรียกให้ยุติเมื่อสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อผู้สำเร็จราชการคนแรกไม่ต้องขึ้นต่อพระมหากษัตริย์เขมรที่อุดมก็อีกต่อไป อำนาจการบริหารเมืองพระตะบองจึงถูกโอนมายังราชสำนักสยามโดยตรง เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) จึงรับผิดชอบดูแลจังหวัดพระตะบอง โดยได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพสยามและต้องส่งส่วยไปถวายพระเจ้าแผ่นดินไทย ซึ่งได้กลายเป็นข้อผูกมัดให้กลุ่มตระกูลของท่านต้องถือธรรมเนียมส่งส่วยหรือเครื่องบรรณาการแก่ราชสำนักสยามเรื่อยมา

บทสรุป

การศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองพระตะบองในเอกสารภาษาเขมร เรื่อง “บาตฎึงสมัยโลกมจาส” (พระตะบองสมัยท่านเจ้าคุณ) ของ ตูจ ฉวง ผู้เขียนพบว่า เอกสารฉบับนี้นำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจ 2 ประการ คือ ประการแรก เอกสารฉบับนี้บันทึกประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของเมืองพระตะบองช่วงสมัยเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ถึงสมัยเจ้าพระยาคทาธรธรณินทร์ (ชุ่ม) ผ่านความสัมพันธ์ของระบบการเมืองการปกครองอันซับซ้อนกับราชสำนักสยาม รูปแบบการปกครองเมืองพระตะบองยึดตามแบบอย่างจารีตของราชสำนักสยามโดยพระมหากษัตริย์ทรงดำรงพระราชอำนาจสูงสุดและเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจพระมหากษัตริย์ทรงชุบเลี้ยงเชื้อพระวงศ์เขมรและขุนนางเขมรในราชสำนักสยามเพื่อส่งกลับไปปกครองกรุงกัมพูชา ซึ่งเป็นวิธีการเพื่อให้ชาวเขมรปกครองคนเขมรด้วยกันเองโดยสนองนโยบายของราชสำนักสยาม

ตลอดระยะเวลาที่เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง กลุ่มผู้บริหารเมืองพระตะบองเป็นผู้มีสัมพันธ์อันดีกับพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นตั้งแต่รัชกาลที่ 1-4 ขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์แห่งสยามก็ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการปรับเปลี่ยนถอดถอน และโยกย้ายผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองได้ทันที หากการบริหารการปกครองผิดพลาดหรือทำให้ประชาชนเดือดร้อน ด้วยอำนาจสูงสุดที่อยู่ในราชสำนักสยามนี้ ทำให้การรับรองพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สยามถือปฏิบัติของผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองที่จะทำให้พระมหากษัตริย์สยามพึงพอใจโดยการจัดเก็บภาษีอากรและส่งเครื่องบรรณาการอันเป็นธรรมเนียมจารีตปฏิบัติให้แก่ราชสำนักสยาม

ข้อมูลที่นำเสนอใจประการที่สอง เอกสารสะท้อนให้เห็นระบอบการปกครองเมืองพระตะบองโดยกลุ่มตระกูลของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) เป็นเวลานานนับร้อยปี ผูกขาดระบอบการสืบต่ออำนาจการปกครองจากรุ่นสู่รุ่นถึง 6 ชั่วอายุคน เมื่อตำแหน่งการบริหารการปกครองเป็นสิ่งที่สืบทอดต่อกันมาในตระกูลขุนนาง จึงทำให้คนในชนชั้นอื่นไม่มีโอกาสก้าวขึ้นมาเป็นผู้ปกครอง ล่วงถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2450 ราชสำนักสยามสูญเสียอำนาจการปกครองเมืองพระตะบองให้แก่เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส เป็นอันยุติการผนวกดินเมืองพระตะบองภายใต้ราชสำนักสยามตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ตูจ ฉวง ประมวลข้อมูลประวัติส่วนบุคคลของผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองได้ไม่สมบูรณ์นัก จึงต้องอาศัยประวัติศาสตร์บอกเล่าจากผู้เฒ่า อย่างไรก็ตาม เอกสารซึ่งให้เห็นว่าการปกครองในกลุ่มตระกูลของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ก็เป็นสิ่งที่สะท้อนว่าราษฎรสามัญไม่มีส่วนร่วมในการปกครอง ประเด็นสำคัญที่ผู้เขียนใคร่เสนอ คือ ตูจ ฉวง สถาปนาประวัตินิพนธ์ชุดนี้ขึ้นมาแบบปลายเปิด กระตุ้นให้ผู้อ่านเอกสารตีความท่าทีหรือความรู้สึกของคนท้องถิ่นที่มีต่อผู้ปกครองเชื้อสายเขมรซึ่งถูกจัดวางโดยราชสำนักสยาม กล่าวคือ ราษฎรในเมืองพระตะบองเป็นฝ่ายที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยไม่อาจโต้แย้งหรือต่อต้านขุนนางผู้ปกครอง เมื่อมีการก่อกบฏหรือประชาชนต่อต้านการปกครองของผู้สำเร็จราชการก็จะถูกลงโทษและถูกปราบปรามอย่างรุนแรง ท่าทีหรือความรู้สึกของคนท้องถิ่นที่แฝงเร้นอยู่ในเอกสารชิ้นนี้ ทำให้ข้อมูลในเอกสาร “บาตฎึงสมัยโลกมจาส” มีชีวิตและมีความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์ในกระแสเวลาที่ผ่านมาแล้ว

References

- Chaiyotha, Danai. (2003). **Thai History: From Thonburi to Rattanakosin Period** (ประวัติศาสตร์ไทย: ยุคกรุงธนบุรี ถึงกรุงรัตนโกสินทร์). Bangkok: Odeon Store.
- Chhuong, T. (1994). **Battambang During the Time of the Lord Governor**. Phnom Penh: Cedoreck.
- Kanjanawongse, Rayubsri. (1979). **The Roles of Battambang's Governors in Rattanakosin Period (1794-1906)** (บทบาทของเจ้าเมืองพระตะบองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2337-2449). Master's dissertation, Silpakorn University, Bangkok, Thailand.
- Ministry of Education. (2003). **A Book for Researching Days, Times, and Years, Secondary School: Social Studies, Religion and Culture Department, Basic Education Curriculum 2001** (หนังสือสำหรับค้นคว้าเรื่อง วันวาร กาลเวลา แลนาหาคำกราช ระดับมัธยมศึกษา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544). Bangkok: Kurusapa Printing Ladphrao.
- Mueangwong, Sanan. (1976). **The History of the Thonburi to Rattanakosin Period** (ประวัติศาสตร์ไทย ธนบุรี-รัตนโกสินทร์) (2nd ed.). Bangkok: Aksorn Samai.
- Pisnaka, Prayoon. (1962). **50 Chao Phrayas of Rattanakosin** (50 เจ้าพระยาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์). Phra Nakhon: Klang Wittaya.
- Pongsapich, Amara. (1990). **Culture, Religion and Ethnicity: An Anthropological Analysis of Thai Society** (วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทย แนวมานุษยวิทยา). Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Rueangsil, Chai. (1976). **Thai History During 1809-1910: Social Aspects** (ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม) (2nd ed.). Bangkok: Rueangsil Press.
- Saraya, Thida. (1997). **Land and Country in the Eyes of King Rama V** (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม: บ้านเมืองและประเทศในสายพระเนตร). Bangkok: Muang Boran Press.
- The Fine Arts Department, Ministry of Culture. (1942). **The Royal Chronicle of the Kingdom of Ayutthaya: Prince Paramanuchitchinorot, Volume 1** (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เล่ม 1). Phra Nakhon: Prachan Printing House.
- The Fine Arts Department, Ministry of Culture. (1955). **The Ayutthaya Chronicle: Luang Prasert Aksonnit's Version** (พระราชพงศาวดาร กรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์). Phra Nakhon: Mahamakuta Rajavidyalaya Foundation.
- The Fine Arts Department, Ministry of Culture. (2006). **The Golden Jubilee Collection of Royal Chronicles, Volume 12** (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 12). Bangkok: Kurusapa Printing Ladphrao.
- Thiphakorawong, Chaophraya. (1961). **The Royal Chronicle of the Kingdom of Rattanakosin: King Rama I** (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1). Phra Nakhon: Kurusapa Printing.